

A sors ez egyszer kegyelmes volt hozzája s szomorúan megtréfálta Adyt.
— Doktorkám, — mondogatta a napsugaras arcú, életerővel vidám Kanitznak, remélem, eljön a temetésemre, és egy-két jó szót mond majd hű páciensérről.

Röviddel rá Kanitz doktort egy ostoba vakbéloperáció sírba vitte.”⁶

Az 1959 őszén elhunyt Fejér Lipót professzor hagyatékában megtaláltam azt a csoportfelvételt, amely erről a püspökfürdői kirándulásról készült. A kép hátán Fejér Lipót irásával ez áll: „1909 július 23—24. Püspökfürdő Nagyvárad mellett.” Odajegyzi a csoportkép tagjainak nevét is. Balról jobbra a következők láthatók: Nagy Mihály; György Ernő, ma is élő ügyvéd, a „Kultúra” jogtanácsosa; Ady Endre; Kanitz Henrik és Fejér Lipót.

A ritka kép — nem ismeretes belőle másodpéldány — egy ponton helyesbíti az eddigi értesülést, a dátumban. Somló Bódog, a jogfilozófia professzora⁶ viszont hiányzik a képről. György Ernő, aki akkor lett jogi doktor, emlékszik arra, hogy fiakkoron mentek ki Püspökfürdőre, s a programot Nagyváradon fejezték be egy kis bodegában.⁷

A másik Ady emlék, amely előkerült Fejér Lipót hagyatékából, egy Székely Aladár készítette Ady-fénykép, alatta a következő dedikációval:

„Fejér Lipótnak, testvéremnek a nagy szenvedésben, a hiábavalóban, mellyel meg akarjuk, meg akarnók mutatni magunkat a világnak s megimádatni a világgal, melyet néha csaknem úgy lenézünk, mint enmagunkat, — igaz barátja: Ady Endre.”

A két dokumentum jelenleg Fejér Lipót örökösének birtokában van.

REDL KÁROLY:

TEMESVÁRI PELBÁRT ÉS AZ IMITATIO CHRISTI

Thienemann Tivadar *Temesvári Pelbárt német kortársai* c. cikkében (*EPhK.* 1920.) miközben Pelbárt szellemi látókörét igyekszik főlvázolni, arra a megállapításra jut, hogy Pelbárt kora, a 15. század vallásos életének kimagasló egyéniségei közül éppen a legjelentősebbeket: Cusanust („gondolkozó, kiben elevenen lüktetett a lejáró középkornak szellemi tartalma”), Kempis Tamást („író, kinél tökéletesebben senki sem öntötte szavakba az élet szent formáját”), Savonarolát („szerzetes prédikátor, aki izzó retorikával korbácsolta végig istentelen környezetét”) nem ismerte.(56.l.) Ismeri azonban és műveiben idézi azokat a közepes jelentőségű német prédikátorokat, akiknek Pelbárthoz való viszonyát vizsgálja Thienemann említett cikkében.

Mégis ezzel szemben úgy tűnik, hogy a fenti állítás Kempis Tamásra vonatkozó részét, s így természetesen Pelbártnak Thienemann által adott értékelését is, magának Pelbártnak a művei alapján helyesbíteniünk kell.(?)

Ha minden valószínűség szerint — Thienemann állításának betűje szerint — igaz is, hogy Pelbárt Kempis nevét nem ismerte, viszont az is kétségtelen, hogy a Kempisnek tulajdonított, és a Kempist híressé tevő nagyhatású művet, a *De Imitatione Christi*t nemcsak hírből ismerte, hanem olvasta is, csakhogy nem Kempisnek, hanem a Pelbárt által egyébként is sokat idézett Gersonnak, a párizsi egyetem kiváló kancellárjának († 1429), morális-misztikus írásai révén a devotio moderna egyik előfutárának neve alatt.

⁶ Nagy Mihály: *Ady emlékek.* Ady-Múzeum. II. 141—142. 1.

⁶ Lásd Moór Gyula *Somló Bódog.* Bp., 1921. Különlenyomat a *Társadalomtudomány* I. évfolyamából.

⁷ Ady üdvözlősorát Nagy Mihály lapján, valamint Nagy Mihályhoz írt többi levelét is Zsoldos Jenővel közétesszük a Petőfi Irodalmi Múzeum 1960. Évkönyvében.

⁸ Vizsgálódásomat, kivéve a *Rosarium* 2., 3. és 4. részét, Pelbártnak valamennyi műve alapján végeztem. Ami a *Rosarium* 4. részét illeti, meg kell jegyezmem, hogy az, mint nem Pelbárt, hanem a mester befejezetlen művét annak halála után kegyeletből folytató tanítvány kezétől származó írás, amúgyis más elbírálás alá tartozik. Nem látszott érdemesnek a feltárt anyag közlését tovább halogatni más csak azért sem, mivel az alább szövekből a helyek kivétel nélkül mind a *Pomerium*-ból származnak és bizonyos, hogy az ezekből kikerekedő kép a később esetleg előkerülő adatok révén sem szenvedhet lényeges módosulást.

Az alábbiakban Pelbárt műveit a következőképpen rövidített címmel jelzem:

PS = Pomerium De Sanctis
PT = Pomerium De Tempore
PQ = Pomerium Quadragesimale.

Az egyes könyvek beosztására pedig:

P. hyem. = pars hyemalis p. I. = pars prima
p. pasc. = pars pascalis p. II. = pars secunda, etc.
p. estiv. = pars estivalis.

A római számok a beszédek sorszámát, a nagybetűk a szöveg tagolását jelzik.

Az *Imitatio Christi* szerzőjének kiléte tudomásom szerint még ma sem véglegesen tisztázott kérdés. ⁽²⁾ Ha ma sem eldöntött, még kevésbé volt az a 15. század folyamán: 1500 előtt számos *Imitatio*-kiadás és több kézirat viseli Gerson nevét, nem beszélve a Kempis neve alatt ismertekről. ⁽³⁾ Egy ilyen Gerson nevét viselő kiadás lehetett Pelbárt kezében *Pomerium*ának írása közben, ahol idéz belőle. Álljon itt a szóbanforgó hely s mellette egy másik, az idézett hellyel nagyjából egyidős ⁽⁴⁾ *Imitatio*-szövegváltozat, amely szintén Gerson nevével került forgalomba.

Pelbártnál:
Pomerium De Tempore pars pascalis sermo
XLIII. U:

Incipit liber primus Joannis gerson cancelarii parisiensis De imitatione christi: et de contemptu omnium uanitatum mundi. ca. j.

Kolofón: Joannis gerson cancelarii parisiensis: de contemptu mundi libri quatuor uno cum tractatu de meditatione cordis felici numine finiunt. Impressum Uenetiis per petrum de querengis bergomensm et per Joanne [!] mariam de hocimiano de monte ferato anno domini. M.CCCCLXXXIIJ die uero XXIIJ. mensis aprilis regnantę inclyto principe Augustino barbadico.

Unde Johannes Gerson li. de imitatione christi. cap. XX. dicit. Semper sanctorum securitas plena est timore dei. nec eo minus solliciti in bono opere et humiles in se fuerunt quia magnis uirtutibus et gratia emicuerunt. Nunquam ergo promittas tibi securitatem in hac uita quamuis bonus sis.

Cap. XX.: Semper tamen sanctorum securitas plena timoris dei extitit. Nec eo minus solliciti et humiles in se fuerunt quia magnis uirtutibus et gratia emicuerunt. Prauorum autem securitas ex superbia et presumptione oritur: et in fine deceptionem sui uertitur. Nunquam promittas tibi securitatem in hac uita: quamuis bonus uidearis zenobita aut deuotus heremita.

Et infra ca. XXV. dicit. Spem bonam retinere debes feruide semper bene agendo. sed securitatem capere non oportet ne torpeas aut elatus fias. Cum enim quidam anxius inter metum et spem fluctuaret: et se in oratione prostrasset animo dicens. O si scirem quod perseueraturus essem statim audiuit intus diuinum responsum. Quid facere uelles si hoc scires. Fac nunc quod tunc faceres et bene securus eris. et sic consolatus est. Hec ibi.

Cap. XXV.: Spem bonam retinere debes quod ad palam [!] peruenies: sed securitatem capere non oportet: ne torpeas aut elatus fias. Cum enim quidam anxius inter metum et spem frequenter fluctuaret et quadam uice merore confectus in ecclesia ante quoddam altare se in oratione prostrauisset: hec inter se reuoluit dicens: O si scirem quod adhuc perseueraturus essem statim quam audiuit intus diuinum responsum. Quid si hoc scires facere uelles: fac nunc quod tunc facere uelles et bene securus eris. Moxque consolatus et confortatus diuine se commisit uoluntati: et cessauit anxia fluctuatio.⁵

² L. erre a *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* (hrsg. D. Albert Hauck, Leipzig) 19. kötetét a 727–728. lapokon, ahol a Kempis, ill. Gerson szerzsége mellett, ill. ellen felhozott érvek vannak egybegyűjtve. Továbbá a *Lexikon für Theologie und Kirche* (hrsg. Michael Buchberger) 7. kötetében (Freiburg im Breisgau 1935.) a K. Bihlmeyer által írt *Nachfolge Christi* cikket, ahol a szerző, aki maga Kempis szerzsége mellett foglal állást, felsorolja az újabb idevonatkozó irodalmat (423–425). Legutóbb pl. Henrick Becker *Bausteine zur deutschen Literaturgeschichte* c. Halleban 1957-ben megjelent művében Kempist tartja az *Imitatio* szerzőjének, de bizonyítót anyagot nem szolgáltat (229–230. l.).

³ Hauck, *Realencyklopädie* i. h.

⁴ A *Pomerium De Tempore* megírásának ideje Szilády szerint 1489 és 1496 közé tehető. L. Szilády Áron, *Temesvári Pelbárt élete és munkái*. Bp. 1880. 12. 1. Mindenesetre 1496-ra befejezte művét. L. Horváth Cyrill, *Temesvári Pelbárt és beszédei* Bp. 1889. 10. 1.

⁵ Az *Imitatio* egyik Kempis nevét viselő 1494-es nürnbergi kiadása csupán a következő csekély eltéréseket mutatja a fent Gerson neve alatt közölt szöveggel szemben: ca. xx...quia magis uirtutibus..., ca. xxv... quod ad palam peruenies... E kiadás kolofónja: Opera et libri uite Thome de Kempis hac charta quam salutari fine clauduntur in uigilia Andree apostoli Anno christi. 1494. Nuremberge per Caspar Hochfeder opificem accuratissime impressi.

Már ennyi is elég lenne Pelbárt Imitatio-ismeretének bizonyítására, de korántsem ez az egyetlen alkalom, mikor merít belőle. Sokszor idézi még az Imitatio-t a *De interna conversatione* cím alatt is, ami nem más, mint az Imitatio 2. könyvének alcíme. ⁽⁶⁾

De citál belőle *De contemptu mundi* néven is, ami az Imitatio Christi másik, gyakorta használt megnevezése. ⁽⁷⁾

Mindezeket a helyeket természetesen szintúgy Gersonnak tulajdonítja Pelbárt, mint a fentebb idézettet is. De eredeti Gerson-műveket is ismer. Felsoroljuk a következőket: *Tractatus de regulis moralibus* ⁽⁸⁾, *De vita animae* ⁽⁹⁾, *Tractatus de decem praeceptis* ⁽¹⁰⁾, *Tractatus super quaestione quadam facta de statuto ordinis Carthusiensis* ⁽¹¹⁾.

A mű címének megnevezése nélkül is többször hivatkozik Gersonra ⁽¹²⁾.

Az *Imitatio Christi* ismerete felveti Pelbártnak a devotio moderna-hoz, a középkorvég e jelentős, a humanizmus melegágyát alkotó vallásos irányához való viszonyának a kérdését. Ennek az iránynak reprezentáns és az utókor számára is legnagyobb hatású könyve éppen a bizonytalan szerzőjű *Imitatio* volt. Bár e probléma megoldásához további kutatások szükségesek, mégis vannak jelek, amelyek arra utalnak, hogy Pelbárttól sem volt idegen az „új”, spirituálisabb vallásosság.

Erre mutat mindjárt magának az *Imitatio*-nak most bebizonyult ismerete, valamint Gerson műveinek használata, amelyek egyaránt elősegítették a bensőséges lelki életet programjával tűző, spirituális vallásosság terjedését. ⁽¹³⁾

De fellelhető Pelbártnál az előreformációs törekvések középpontjában álló lingua vulgarisnak, az anyanyelvűségnek (nemzeti nyelvű biblia és istentisztelet) követelése is. *Pomerium*ának Prologusában azzal indokolja az evangéliumot prédikációi közben gyakorai idéző módszerét (a latinul írt prédikációk természetesen magyarul hangzottak el), hogy ezt a nép áhítata kedvéért (pro plebis deuotione) teszi, amely követeli, hogy az evangéliumot szöveg szerint hallgassa (que expositio euangelium textualiter auscultare).¹⁴ Van egy másik hely is, a Quadragesimalis-ben, ahol szinte ugyanazon szavakkal magyarázza meg a népi vallásosság sajátos igényeire ügyelő eljárását.¹⁵

Nem csekély jelentőségű ez a két nyilatkozat. Tanúságot tesz egyrészt a nép vallásos igényeinek természetéről, ami a biblia magyar nyelvű tolmácsolásának követelésében nyilvánul meg, másrészt pedig utal az egyházon belüli előreformációs törekvésekre, amelyeknek egyéb hazai jelentkezéseiről is van tudomásunk éppen Pelbárt korából.¹⁶

Ezek és más még ezután elemezendő tények és feltárandó összefüggések mindenesetre módosítják Thienemann azt a megállapítást, amellyel adalékainak közzétételét megkezdtük. Pelbártot kora legjelentősebb áramlataiból teljességgel kirekesztő felfogásának alapján állva aligha lehetne kielégítő magyarázatát adni annak a rendkívüli elterjedtségnek, melyet Pelbárt művei a 16. századnak főleg első harmadában Európa-szerte élveztek. Bizonyára volt bennük valami abból az „új”-ból, amely nem sokkal Pelbárt halála után oly hatalmasan manifesztálódott a reformációban.¹⁷

⁶ PS. p. estiv. XXII. A.; PS. p. hyem. XLVI. B., LXXX. B., LXXXV. G.; PT. p. hyem. XIV. C., D., XXI. R. XXXII. K—L.; PT. p. pasc. XXXVII. Y., XLII. N.; PT. p. estiv. LIII. B. etc.

⁷ PS. p. hyem. LXIV. E.

⁸ PT. p. hyem. XXXII. Q., R.

⁹ PT. p. hyem. XII. S.

¹⁰ PQ. p. II. XLII. Y., XLIII. A., XLIV. M., N.; PQ. p. III. VII. K.

¹¹ PQ. p. I. XIV. B.

¹² PS. p. hyem. LXXV. F.; PT. p. hyem. XII. R., XXVIII. D., XXXII. L., XLIX. F.; PT. p. estiv. VII. E., XI. Q.; PT. p. pasc. XXXVII. X.; PQ. p. I. XXIII. M., p. II. XLIX. F., p. II. L. M.

¹³ W. Maurer—H. Hermelink, *Reformation und Gegenreformation*, Tübingen 1931. Handbuch der Kirchengeschichte Dritter Teil. 55. I.

¹⁴ Összefüggésben így hangzik a mondat: Ceterum textus euangeliorum litteraliter inserui pro plebis deuotione, que expositio euangelium textualiter auscultare.

¹⁵ PQ. p. I. VIII. után közelebbről megjegyzés: Notare uolo quod pro istis sermonibus quadragesimalibus quamuis pro singulis possint alia themata propria conuenientius assignari: ueumtamen ego pro unoquoque sermone statum themata accipere ex sacro diei euangelio assignato iuxta morem ordinarii romani in missali: eo quod deuotio populi huius expositio et delectatur audire ex euangelio aliquid uel saltem textualiter. Vö. Szilády i. m. 22. I.

¹⁶ 1476 táján az erdélyi püspökség hívei kéri Mátyás királytól, hogy állítsa vissza régi, a szentségek anyanyelven történő kiszolgáltatására való jogukat. L. Horváth Cyrill, Huszita emlékeink. ItK. 1896. 10—11. I. Vö. Szilády i. m. 79. I. Wadapfel Imre, *Humanizmus és nemzeti irodalom*. It 1933. 24—25. I. Kardos Tibor: A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában. *Századok* 1950. 172—173. I.

¹⁷ Már Szilády józan fenntartásokkal (i. m. 78. I.) a reformáció előtt élt reformátorok sorába iktatja Pelbártot (i. m. 30. I.) rátapintva Pelbárt oeuvre-jében erre a haladó jellegre, aminek meglétét hiába igyekezett Sziládyval szemben elvitatni Vágner József (*A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai*, Nyitra 1896. 168—169. I.) utalva Pelbárt műveinek a reformáció után egyre inkább megfogható kiadásaira. Éppen ez a jelenség adott alkalmat egy a Vágneréval merőben ellentétes megfigyelésre: Trencsényi-Waldapfel Imre egy hozzájárulásában a kiadásoknak a 17. sz.-ban bekövetkezett hirtelen megszűnését Pelbárt haladó vonásaival hozza kapcsolatba (*MTA Nyelv- és Irodalomtudományi O. Közl.* 1953. IV. k. 1—2. sz. 194—196. I.). Ugyanó utal itt Pelbárt műveinek ellentmondásos jellegére, a megrajzolendő Pelbárt-kép talán legkonstruktívabb szempontjára hívta fel a figyelmet. Kardos Tibor mutatott rá már régebben (*Olasz humanizmus—magyar humanizmus*. Bp. 1943. 14—15. I.) és legújabbban is (*A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955. 376. I.) Pelbárt nézeteiben haladó mozzanatokra.